

Voorwoord: De vrouw bij het proces

Fotojournalist Marie-Claude Vaillant-Couturier (1912-1996) werd in februari 1942 gearresteerd vanwege haar werkzaamheden voor het Franse verzet en naar Auschwitz gestuurd. In augustus 1944 volgde overplaatsing naar het concentratiekamp Ravensbrück. Voor het Internationaal Militair Tribunaal in Neurenberg werd ze op 28 januari 1946 ondervraagd door de Franse aanklager Charles Dubost. Ze legde de volgende getuigenverklaring af over wat ze had gezien in Auschwitz:

MME. VAILLANT-COUTURIER: [...] We zagen hoe de deuren van de wagons werden geopend. Soldaten lieten mannen, vrouwen en kinderen uitstappen. Toen zagen we hartverscheurende taferelen; oude echtparen werden van elkaar gescheiden, moeders moesten afscheid nemen van hun jonge [puber]dochters, aangezien de laatsten naar het kamp werden gezonden terwijl de moeders en [kleine] kinderen naar de gaskamers werden gestuurd. Al deze mensen wisten niet wat hun te wachten stond. Ze waren alleen ontdaan omdat ze van elkaar werden gescheiden, maar wisten niet dat ze hun dood tegemoet gingen. Om hun ontvangst in deze tijd – juni tot juli 1944 – aangenaamer te maken speelde een orkest van gevangenen, allemaal jonge en leuke meisjes gekleed in witte bloesjes en marineblauwe rokken [...] bij de aankomst van de treinen vrolijke deuntjes uit *Die lustige Witwe*, de 'Barcarolle' uit *Les contes d'Hoffmann* et cetera. Daarna kregen ze te horen dat dit een arbeidskamp was en aangezien ze niet het kamp werden binnengevoerd, zagen ze alleen het kleine perron tussen bloei-

ende planten. Ze konden natuurlijk niet beseffen wat hun te wachten stond. Zij die voor de gaskamer geselecteerd waren – dat wil zeggen de oude mensen, moeders en kinderen – werden naar een gebouw van rode baksteen gebracht.

DUBOST: Zij kregen geen identificatienummer?

VAILLANT-COUTURIER: Nee.

DUBOST: Ze werden niet getatoeëerd?

VAILLANT-COUTURIER: Nee. Ze werden niet eens geteld.

DUBOST: U bent getatoeëerd?

VAILLANT-COUTURIER: Ja, kijk. [De getuige liet haar arm zien.] Ze werden naar een gebouw van rode baksteen gebracht, met daarop de letters BADEN, dat wil zeggen ‘bad’. Daar werden ze, om te beginnen, gedwongen zich uit te kleden [...] voordat ze de zogenaamde doucheruimte binnengingen. Later, ten tijde van de grote transporten uit Hongarije, hadden ze geen tijd meer om toneel te spelen of te doen alsof; ze werden ruw uitgekleeft, en ik weet van deze details omdat ik een kleine Jodin uit Frankrijk kende die met haar familie in het arrondissement Republique woonde.

DUBOST: In Parijs?

VAILLANT-COUTURIER: In Parijs. Ze werd ‘kleine Marie’ genoemd en was de enige, de enige overlevende van een gezin van negen. Haar moeder en haar zeven broers en zussen waren bij aankomst vergast. Toen ik haar ontmoette, was ze tewerkgesteld om baby’s uit te kleden voordat die naar de gaskamer werden gebracht. Toen de mensen eenmaal uitgekleeft waren, namen ze hen mee naar een vertrek dat wel iets weghad van een doucheruimte, en werden gascapsules door een gat in het plafond gegooid. Een ss-man keek door een kijkgat naar het gevolg daarvan. Na vijf of zeven minuten, als het gas zijn werk had gedaan, gaf hij een teken om de deuren te openen; en dan gingen mannen met gasmaskers – ook zij waren gevangenen – het vertrek binnen en haalden de lijken weg. Zij vertelden ons dat de gevangenen geleden moeten hebben voordat ze stierven, omdat ze elkaar stevig vastgegrepen hadden en het heel moeilijk was ze uit elkaar te halen.

Daarna volgde een speciale ploeg om gouden tanden en gebitten te

trekken; en als de lichamen gereduceerd waren tot as, dan ging er een ploeg doorheen in een poging al het goud eruit te halen.

In Auschwitz stonden acht [feitelijk vier] crematoria, maar vanaf 1944 bleken deze onvoldoende. De ss liet grote kuilen graven door gevangenen, waarin ze takken gooiden, besprenkeld met dieselolie, en in brand staken. Daarna gooiden ze lijken in de kuilen. Vanuit onze barak konden we na ongeveer drie kwartier of een uur na aankomst van een transport de hoge vlammen zien komen uit de crematoria, en werd de hemel verlicht door de branden in de kuilen.

DUBOST: Kunt u ons vertellen over de selecties die werden uitgevoerd aan het begin van de winter?

VAILLANT-COUTURIER: [...] Tijdens Kerstmis 1944 – nee, 1943, Kerstmis 1943 – toen we in quarantaine zaten, zagen we, aangezien we tegenover Barak 25 zaten, dat vrouwen die naar Barak 25 waren gebracht, zich helemaal uitkleedden. Daarna werden er open vrachtwagens voorgereden en daarop werden de naakte vrouwen gegooid, zoveel als er maar op de vrachtwagen konden. Iedere keer als een vrachtwagen startte, rende de beruchte Hössler de vrachtwagen achterna en sloeg hij met zijn knuppel herhaaldelijk op de naakte vrouwen, die hun dood tegemoet gingen. Ze wisten dat ze naar de gaskamer gingen en probeerden te ontsnappen. Ze werden afgemaakt. Ze probeerden van de vrachtwagen te springen en wij, vanuit onze eigen barak, zagen de vrachtwagens voorbijkomen en hoorden het smartelijke geweeklaag van al deze vrouwen die wisten dat ze vergast gingen worden. Velen van hen hadden verder kunnen leven, aangezien ze slechts schurft hadden en misschien wat ondervoed waren...

De Jodinnen waren met hun hele familie naar Auschwitz gestuurd. Er was hun verteld dat dit een soort getto was. Omdat hun was geadviseerd al hun have en goed mee te brengen, hadden ze nogal wat kostbaarheden bij zich. Wat de Jodinnen van Thessaloniki aangaat, herinner ik me dat ze bij aankomst prentbriefkaarten kregen met als adres dat van het postkantoor ‘Waldsee’, een plaats die niet bestond; en een gedrukte tekst, en dat die naar de familie gezonden moest worden, die luidde: ‘Het gaat ons hier heel goed; we hebben werk en we worden goed behandeld. We wachten op je komst.’ Ik heb deze kaarten zelf

gezien; en de *Schreiberinnen* (de schrijfsters van de barak) kregen de opdracht ze onder de gevangenen te verspreiden om ze dan naar hun familie te sturen. Ik weet dat hele families aankwamen ten gevolge van deze prentbriefkaarten.

[Kruisverhoor door dr. Hanns Marx, advocaat van Julius Streicher:]

MARX: [...] U zei dat het Duitse volk afgeweten moet hebben van wat er in Auschwitz gebeurde. Wat zijn uw gronden voor deze bewering?
VAILLANT-COUTURIER: Die heb ik u al verteld. Om te beginnen was daar het feit dat toen we vertrokken, de soldaten van de Wehrmacht uit Lotharingen die ons naar Auschwitz brachten, tegen ons zeiden: 'Als jullie wisten waar jullie naartoe gingen, dan zouden jullie niet zoveel haast maken om er te komen.' Dan was er het feit dat de Duitse vrouwen die uit quarantaine kwamen om te gaan werken in Duitse fabrieken van deze gebeurtenissen wisten, en allemaal zeiden ze dat ze er buiten over zouden praten. Dan was er nog het feit dat in alle fabrieken waar de gevangenen werkten, zij contact hadden met de Duitse burgers, en ook met de vrouwelijke bewakers, die in contact stonden met hun vrienden en familieleden en hun vaak vertelden wat ze hadden gezien.

(Internationaal Militair Tribunaal, Der Nürnberger Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vom 14. November 1945 bis 1. Oktober 1946: Urkunden und anderes Beweismaterial, deel 6, vierenzeertigste dag, maandag 28 januari 1946, ochtendbijeenkomst Neurenberg, 1948)

Deel I

De Leider

Inleiding

Er is geen andere manier om dit boek te beginnen dan met een biografische verhandeling over Hitler. Zonder Hitler zou er geen Derde Rijk zijn geweest, geen Tweede Wereldoorlog en geen Holocaust, of althans niet in de vorm waarin deze verschrikkingen hebben plaatsgevonden. Toch is Hitler vaak een raadsel genoemd. We weten allemaal dat hij de dictator was die de Tweede Wereldoorlog begon en de uitroeiing beval van zes miljoen Europese Joden voordat hij op 30 april 1945 in zijn bunker in Berlijn zelfmoord pleegde. En als we een gedetailleerd antwoord willen hebben op de vragen die om hem heen hangen, dan kunnen we ons wenden tot een reeks biografieën die al sinds de jaren dertig met enige regelmaat zijn verschenen. Als we de duizenden producten van de broodschrijvers, speculatieve fantasieën, narratieven ter politieke uitbuiting, sensationele maar dubieuze ‘onthullingen’ en obsessieve maar onbewezen theorieën die de boekenmarkt, de pers, het internet en de sociale media blijven overspoelen terzijde schuiven, dan houden we nog altijd een aantal serieuze, op diepgaand onderzoek gebaseerde en zorgvuldig samengestelde beschrijvingen van het leven van de nazileider over. De eerste werd al tijdens Hitlers leven geschreven door de liberale Duitse journalist Konrad Heiden, een tijdgenoot die getuige was van Hitlers opkomst als bekendheid in München in de jaren twintig en vroege jaren dertig en die, nadat hij Duitsland in januari 1933 was ontvlucht, een goed onderbouwde biografie schreef waarin hij Hitlers opgang naar de macht verbond met de verlangens en angsten van het Duitse volk.¹

Echter, pas na Hitlers dood en de ondergang van het Derde Rijk kon een vollediger beeld worden geschetst van het leven van de nazidictator. De eer-

ste serieuze naoorlogse levensbeschrijving was die van de Britse historicus Alan Bullock, een vooraanstaande intellectueel in de Labour Party en bij het Britse publiek bekend door zijn bijdragen aan het radioprogramma *The Brains Trust* van de BBC. In zijn biografie *Hitler: A Study in Tyranny* wordt Hitler afgeschilderd als een politieke opportunist, die niet werd gedreven door ideologie of geloof, maar door ongeremde machtswellust. Bullocks visie was sterk beïnvloed door de gedesillusioneerde Duitse conservatief Hermann Rauschning, die Hitlers machtsovername beschouwde als een ‘revolutie van nihilisme’, om de titel van zijn indringende analyse van de opkomst van het nazisme te citeren. Maar Bullocks interpretatie werd al gauw op de proef gesteld door zijn collega-don aan Oxford, Hugh Trevor-Roper, auteur van het klassieke onderzoeksrapport *The Last Days of Hitler* (1947), die in zijn essay ‘The Mind of Adolf Hitler’ beweerde dat Hitler werd gedreven door een set samenhangende bedoelingen.²

Ondanks het enorme publieke succes van Bullocks biografie bleef Trevor-Ropers visie hangen. In 1969 was in Duitsland net een serieus academisch onderzoek begonnen naar het nazisme en de oorsprong daarvan toen de in Stuttgart werkzame historicus Eberhard Jäckel een boekje publiceerde waarin hij beweert dat Hitler niet werd gedomineerd door machtswellust, maar door twee kernovertuigingen: antisemitisme, een vernietigende haat voor alle Joden; en *Lebensraum* (leefruimte), het idee dat Duitsland en de Duitsers Oost-Europa moesten veroveren om te overleven.³ Door dergelijke argumenten veranderde Bullock uiteindelijk van mening; in zijn latere werk liet hij meer ideologie toe in Hitlers mentale gesteldheid.⁴ Alle volgende biografieën stellen Hitler dan ook voor als een ideoloog. Maar ze variëren enorm in benadering en interpretatie. De conservatieve Duitse journalist Joachim Fest, een deskundig en goed geïnformeerde historicus, was de eerste op dit terrein met een dikke biografie, die in 1974 in het Engels verscheen.⁵ Net als Rauschning beschouwde Fest Hitler ook als een revolutionair, echter wel een die reactionaire elementen in zijn wereldbeeld had opgenomen. Maar vooral Albert Speers beeld van de nazileider had invloed op Fest, die met de voormalige rijksminister van Bepapening en Munitie samenwerkte aan diens autobiografie *Erinnerungen* en veel van Speers vaak misleidende interpretaties opnam in zijn biografie. Fest werd alom geprezen voor zijn psychologisch inzicht in Hitlers karakter, tegenwoordig komt een

groot deel daarvan over als vaag en ongegrond. Met het plaatsen van Hitlers carrière in een bredere context vertrouwde Fest te veel op grove psychologische generalisaties over ‘het Duitse volk’, de ‘pathologie’ van de tijd en de ‘desoriëntatie’ van gewone Duitsers die zou zijn gevolgd op de nederlaag in 1918. Recensenten beschuldigden hem er ook van dat hij de rol van de conservatieve elite in het aan de macht brengen van Hitler en het steunen van hem daarna afzwakte.⁶

Toch werd pas aan het einde van de jaren negentig Fests biografie ingehaald door een nieuwe, een nog dikkere zelfs in twee delen, van de hand van de Britse historicus Ian Kershaw. Kershaw was opgeleid tot mediëvist, maar kreeg in het Institut für Zeitgeschichte in München een opleiding tot historicus, gespecialiseerd in nazi-Duitsland. Zijn mentor was de directeur van het instituut, Martin Broszat, die zich vooral richtte op onpersoonlijke machtsstructuren in nazi-Duitsland. Door Webers concept van charisma toe te passen op het leven van de Duitse dictator kon Kershaw Hitler schetsen als ten dele de schepping van een ‘charismatische gemeenschap’ van enthousiaste volgelingen die hem zo ophemelden dat de nazileider in de jaren twintig steeds meer in zichzelf ging geloven. Stond Hitler eerst nog sceptisch tegenover zijn vermogen Duitsland uit de chaos van die eerste naoorlogse jaren te kunnen leiden, midden jaren twintig raakte hij overtuigd van wat zijn directe voorstanders hem maar bleven verzekeren dat zijn historische missie was. Hij verleidde mensen dus niet, zoals veel commentatoren hebben gesuggereerd, om hem te volgen, het was andersom: zijn volgelingen brachten hem ertoe hen aan te gaan voeren. Na de ‘machtsgreep’ werd Hitlers ideologische drijfveer steeds meer vertaald in politiek, maar gezien zijn onregelmatige arbeidsgewoonten moesten zijn ondergeschikten vaak raden hoe dat moest, ‘werken naar de Führer toe’, een zinnetje dat door een hoge ambtenaar werd gemunt. Aangezien zij zich gewoonlijk voorstelden dat zijn beleid het meest ‘nationaalsocialistisch’ was – met andere woorden, het meest extreem – bracht dit een zichzelf voortzettend proces van radicalisering tot stand waarbij Hitler zich verplicht voelde zich aan te passen.⁷

De exact tegenovergestelde lijn werd gevolgd door de Duitse historicus Peter Longerich, auteur van een aantal belangrijke biografieën van nazileiders als Joseph Goebbels en Heinrich Himmler.⁸ Longerich verklaarde dat het tijd was het idee los te laten dat Hitler ‘een man was geweest die in de